नाभ्यञ्जनमर्द्दनाद्यैः स्निग्धोष्णभोज्यैश्च समं प्रयाति। व्यायामो मल्लयुद्धादिः यानं तुरगरथादि। मैथुनं स्त्रीसेवा। प्रजागरः रात्रौ, एषामतियोगात्, शीतलजलप्रभूतपानात् कलायस्त्रिपुटः (मटर) आढकी तुवरी कोरदूषः कोरद्रवः अतिरूक्षद्रव्यसेवा अध्यशनं भुक्तस्योपरि भोजनम् अभिघातो लोष्टादिभिः, कषायतिक्तरससेवा। विरूढजान्नम् विरूढमङ्कुरितमन्नम् कलायचणकादि तज्जमन्नरूपभक्ष्यम्। वल्लूरकं शुष्कमांसम्। तस्य शूलस्य देशमाह। हृदादीति तत्र हृच्छूलस्य पृथगपि लक्षणं पठन्ति। "कफपित्तावरुद्धस्तु मारुतो रसवर्द्धितः। हृदयस्थः प्रकुरुते शूलमुच्छ्वासरोधकम्। स हृच्छूल इति ख्यातो रसमारुतकोपजः"। अथ पार्श्वशूलस्यापि लक्षणमाह। "कफं निगृह्य पवनः सूचीभिरिव निस्तुदन्। पार्श्वस्थः पार्श्वयोः शूलं कुर्य्यादाध्मानसंयुतम्। तेनोच्छ्वसिति वक्त्रेण नरोऽन्नञ्च न काङ्क्षति। निद्राञ्च नाप्नुयादेव पार्श्वशूलः प्रकीर्त्तितः"। वस्तिशूलस्यापि लक्षणमाह। "संरोधात् कुपितो वायुर्वस्तिं संश्रित्य तिष्ठति। वस्तेरध्वनि नाड़ीषु ततः शूलोऽस्य जायते। विण्मूत्र वातसंरोधी वस्तिशूलः स उच्यते"। प्रकृतमनुसरति जीर्णे भुक्ते। प्रदोषे रात्र्यागमे रात्रिभवशीतेन। वातप्रकोपात्। घनागमे वर्षासु मेघोदये च। तथैव पैत्तिकमाह। क्षारातितीक्ष्णोष्णविदाहितैलनिष्पावपिण्याककुलत्थयूषैः। कटुम्लसौवीरसुराविकारैः क्रोधानलायासरविप्रतापैः। ग्राम्यातियोगादशनैर्विदग्धैः पित्तं प्रकुप्याथ करोति शूलम्। तृण्मोहदाहार्त्तिकरं हि नाभ्यां सस्वेदमूर्च्छाभ्रमशोषयुक्तम्। मध्यंदिने कुप्यति चार्द्धरात्रे निदाघकाले जलदात्यये च। शीते च शीतैः समुपैति शान्तिं सुस्वादुशीतैरतिभोजनैश्च। निष्पावो राजमाषः। सौवीरं सन्धानभेदः। सुराविकारैः "परिपक्वान्नसन्धानसमुत्पन्ना सुरा मता"। तस्याः विकारैः। रविप्रतापः आतपः। ग्राम्यातियोगो मैथुनाधिक्यम्। विदाहीत्युक्त्वापि अशनैर्विदग्धैरिति बोधयति अविदाहिवस्तुनोऽपि पित्तवशाद्विदाहित्वं भवतीति। जलदात्यये शरदि। शीतैर्वातादिभिः। श्लैष्मिकमाह। आनूपवारिजकिलाटपयोविकारैर्मांसेक्षुपिष्टकृशरैस्तिलशष्कुलीभिः, अन्यैर्बलासजनकैरपि हेतुभिश्च श्लेष्मा प्रकोपमुपगम्य करोति शूलम्। हृल्लासकाससदनारुचिसंप्रसेकैरामाशयैस्तिमितकोष्ठशिरोगुरुत्वैः। भुक्ते सदैव हि रुजं कुरुतेऽतिमात्रम् सूर्य्योदयेऽथ शिशिरे कुसुमागमे च। आनूपं बहुलजलदेशजं भक्ष्यम्। वारिजं शालूकादि। "पक्वं दध्ना समं क्षीरं विज्ञेया दधिकूर्चिका। तक्रेण तत्कूर्चकं स्यात्तयोः पिण्डः किलाटकः"। पयोविकारः पायसादिः पिष्टं माषादिः। अन्यैः गुर्वादिभिः। स्तिमितमार्द्रपटावगुण्ठितमिव यत्कोष्ठं शिरश्च तयो र्गुरुत्वैः सह। सूर्य्योदय इति त्रिधा विभक्तदिवसप्रथमभागस्योपलक्षणम्। शिशिरे तत्र कफस्यातिसञ्चयात् कुसुमागमे वसन्ते। द्वन्द्वजमाह। द्विदोषलक्षणैरेतैर्विद्याच्छूलं द्विदोषजम्। (तस्य भेदा स्त्रयो वक्ष्यन्ते) त्रिदोषजमाह। सर्वेषु देशेषु च सर्वलिङ्गं विद्याद्भिषक् सर्वभवं हि शूलम्। सुकष्टमेनं विषवज्रकल्पं विवर्ज्जनीयं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः। सर्वेषु देशेषु हृत्पृष्ठपार्श्वत्रिकवस्तिनाभ्यामाशयेषु सर्वभवं त्रिदोषजम्। अथामजमाह। आटोपहृल्लासवमीगुरुत्वस्तैमित्यमानाहकफप्रसेकैः। कफस्य लिङ्गैश्च समानलिङ्गमामोद्भवं शूलमुदाहरन्ति। कफस्य कफशूलस्य। आमोद्भवं आमादुद्भवो यस्य तम्। अत्रामशूले जाते पश्चाद्दोषसम्बन्धः अतएवास्य शूलस्याष्टमत्वमुक्तम्। सच प्रथममामाशये भवति पश्चात् सम्बन्धिभिर्द्दोषैर्वस्तिनाभिहृत्पार्श्वकुक्षिषु भवति यथादोषसम्बन्धम्। आमशूलस्य दोषविशेषेण देशविशेषमाह। वातात्मकं वस्तिगतं वदन्ति पित्तात्मकञ्चापि वदन्ति नाभ्याम्। हृत्पार्श्वकुक्षौ कफसन्निविष्टं सर्वेषु देशेषु च सन्निपातात्। हृत्पार्श्वकुक्षौ हृत्पार्श्वाभ्यां सहिते कुक्षौ। कफसन्निविष्टं कफेनाविष्टम्। "वस्तौ हृत्कटिपार्श्वेषु स शूलः कफवातिकः। कुक्षौ हृन्नाभिमध्ये तु स शूलः कफपैत्तिकः। दाहज्वरकरो घोरो विज्ञेयो वातपैत्तिकः। तन्त्रान्तरोक्तमामशूलमाह। "अतिमात्रं यदा भुक्तं पावके मृदुताङ्गते। स्थिरीकृतन्तु तत्कोष्ठे वायुरावृत्य तिष्ठति। यदान्नं न गतं पाकं तच्छूलं कुरुते भृशम्। मूर्च्छाध्मानं विदाहांश्च हृत्क्लेशमविलम्बितम्। कम्पं वान्तिमतीसारं प्रमेहं जनयेदपि। अविपाकोद्भवं शूलमेतमाहुर्म्मनीषिणः"। अविपाकोद्भवं आमोद्भवमित्यर्थः। अथ शूलस्योपद्रवानाह वेदनाति तृषा मूर्च्छा आनाहो गौरवारुचौ। कासःश्वासो वमिर्हिक्का शूलस्योपद्रवा स्मृताः। अथास्य साध्यत्वादिकमाह। एकदोषानुगः साध्यः कृच्छ्रसाध्यो द्विदोषजः। सर्वदोषान्वितो घोरस्त्वसाध्योभूर्य्युपद्रवः। अथारिष्टमाह। वेदनाति तृषा मूर्च्छा आनाहो गौरवं ज्वरः। भ्रमोऽरुचिः कृशत्वञ्च बलहानिस्तथैव च। उपद्रवा दशैवेते यस्य शूलेषु